

Читання як проблема вільного часу: за результатами соціолого-статистичних досліджень: монографія / В. М. Сеньківський, Т. В. Олянишен, А. М. Штангет, О. В. Мельников; М-во освіти і науки України, Укр. акад. друкарства; рец.: М. І. Сенченко, О. М. Величко, Ю. Ф. Пачковський. — Львів: Укр. акад. друкарства, 2009. — 160 с. — Бібліогр.: с. 148—158.

Читач завжди — від найдавніших часів і до сьогодення — займав і займає особливе місце в комунікації. Без нього, як кінцевого пункту призначення ділової і художньо-мистецької інформації, немислимий подальший розвиток усіх сфер людської суспільної практики.

Минулого століття відбулися прагматизація, диференціація і політизація комунікаційних процесів. На перший погляд, спільним знаменником стала технологічна складова. Розвиток засобів масової інформації у 60—70-х роках ХХ століття навіть спровокував "науково обгрунтований" прогноз відходу на маргінес "ери Гутенберга". На рівні масової свідомості аналогії були очевидні. Телесеріали витіснили кіно (що й казати про театр!), далі більше — комп'ютери й електронні книги, і новий "науковий" прогноз — друковану книжку поглине електронна, читання як процес вербалізації інформації поступиться місцем візуалізації. Що й казати "кліпове" мислення, спосіб сприймання інформації, дітей і молоді вже "дістали", продовжують "діставати" батьків, педагогів, у розвинутих країнах — адміністративно-управлінських функціонерів і роботодавців.

І те, що читання та читач стали предметом візій і методологічних підходів у різних науках, підтверджує не лише вічність цінностей читання як соціокультурного феномену, а й його значимість у розвитку людської цивілізації. Шлях до олодження матеріального, духовного середовища пролягав і пролягає через світ освіти та культури. Їхня спадкоємність забезпечує наявність *homo legens* — людини, яка читає. Це надихає і втішає. Але куди подіти тривожні факти й ситуації "нечитання", падіння конкурентоздатності фахівців на глобальному ринку праці, яке безпосередньо зумовлене нездатністю швидко знаходити та аналізувати інформацію? А така здатність — продукт умінь і навичок постійного читання.

Через усвідомлення цих тривог, загроз пройшло багато країн. Наприкінці ХХ — на початку ХХІ століття у багатьох країнах світу активізувалася теоретична і суто практична діяльність у сфері дослідження й розроблення дієвих заходів і кампанії популяризації та менеджменту читання.

В умовах розвитку науково-технічної революції, стрімкого розвитку інформаційних технологій неминучою видається проблема дбайливого догляду за "вічним двигуном" — читанням і модернізацією умов його роботи. На практиці реалізуються програми "культурної компетентності", тобто рівня адаптованості людини до викликів сьогодення, її вміння орієнтуватися в інформаційних потоках, отримувати з них потрібну і корисну інформацію та ефективно використовувати її в своїй діяльності.

На теренах пострадянського простору ще жевріє пропагандистська теза: "Советский народ — самый читающий в мире". В Україні, де, за даними соціологічних досліджень, до 40 % нечитачів, дивним чином, особливо на рівні законодавчо-виконавчої влади, ховають голову в пісок. Не все так погано... Ну не читають діти... Але ж не всі. Олександра Коваль, президент Форуму видавців у Львові, уже не пер-

ший рік намагається "пробити" національну програму підтримки читання. І все без особливого успіху.

Якщо у другій половині ХХ століття проблема читача і читання була однією з основних у літературних теоріях, то нині зі зміною статусу читання, її досліджують соціологи, психологи, книгознавці. На відміну від розвинених країн, де існують спеціалізовані наукові заклади, національні програми, в Україні цією актуальною проблемою зайняті нечисленні ентузіасти: філологи, соціологи, книгознавці-практики. Так, у 2004 році видана цікава праця Марії Зубрицької "Homo legens: читання як соціально-культурний феномен" (Львів: Літопис, 2004). З позицій теоретичного пограниччя у дискурсі читання: філософії, культурології, лінгвістики, етики, естетики — авторка розглядає соціокультурний феномен читання на тлі динамічних форматів комунікування читача з текстом. Варто виділити низку методичних розроблень, статей у фаховій пресі, присвячених різним аспектам соціології читання, купівлі книжок, відвідуванні бібліотек.

Рецензована монографія "Читання як проблема вільного часу: за результатами соціолого-статистичних досліджень" чи не перше видання, присвячене не лише аналізу нагромадженого емпіричного соціологічного матеріалу, а й динаміки читання упродовж останніх десятиріч і ситуацій, які супроводжують його інтенсивність чи навпаки.

Монографія написана співробітниками Української академії друкарства доктором технічних наук професором В. Сеньківським, кандидатом економічних наук, доцентом А. Штангетом та кандидатом технічних наук О. Мельниковим, а також працівником Національного лісотехнічного університету Т. Олянишен.

У книжці чотири розділи. Три з них стосуються аналітичного огляду статусу, видів і форм читання, групування читачів.

I. "Вільний час у сучасних умовах" — інформаційне суспільство, бюджет часу, власне вільний час.

II. "Читання у сучасному суспільстві": зміни форм культурної діяльності, місце книги серед інших засобів масової інформації, читання сьогодні.

III. "Моделювання процесу інтенсивності читання".

IV. "Фактори визначення особливостей читання в Україні".

Автори виділяють: демографічні фактори (вік, стать, місце проживання, рівень освіти та професія), соціологічні фактори (читацькі традиції, вплив сім'ї та наявність вільного часу); соціально-економічні фактори (матеріальне становище, наявність придатної літератури, соціокультурне середовище).

Дослідники узагальнюють концепції нинішнього суспільства на основі літературних джерел кінця ХХ століття. В основу моделі масового модерного суспільства цілком слушно взято набір атрибутів: економіка масового виробництва; держава масової демократії й масових партій; масова культура — наука і мистецтво для мас і силами мас; соціальна стратифікація, диференціація маси залежно від рівня прибутків, споживання, освіти, кваліфікації (с. 45—47, 151). Принагідно варто зауважити і про наявність альтернативних поглядів на сучасне суспільство, як-от погляди Ф. Фукуями стосовно пріоритетних атрибутів духовності, формування так званого "соціального капіталу".

Належна увага приділяється висвітленню проблеми еволюції вільного часу у порівняльному контексті різних країн. Переконливо подавши наслідки "революції дозвілля" в Європі у другій половині ХХ століття, автори обмежуються щодо України констатацією наслідків переходу від традиційного сільського до міського способу життя "При традиційному сільському способі життя, який ще до Великої Вітчизняної війни вела більша частина населення України і який, по суті, тільки після війни стрімко відійшов, поступаючись місцем сучасному міському, основою існування людини була родина" (с. 18). Але чи не варто взяти до уваги регіональну специфіку України: Схід, Захід?

Цікава динаміка рейтингу видів витрат вільного часу населення в нашій країні. Оскільки хронологічно взяті 50—90-ті роки ХХ — початок ХХІ століття, то, очевидно, йдеться про зони ділової і дозвільної активності на території СРСР, незалежної України (с. 28). Серед десяти видів витрат вільного часу окремо виділені читання художньої літератури і читання газет. Однак, як бути з читанням ділової літератури в процесі еволюції життєдіяльності: навчання, робота за фахом, аматорство. Важливо враховувати наявність процесів споживання, користування літературою у діловій та дозвільній сферах; правда, автори цілком слушно вказують на поліфункціональність. "Читання може бути одночасно і розважальним і засобом отримання нових знань, інформації, відпочинку" (с. 30—31).

Власне проблемам читання в сучасному суспільстві присвячений другий розділ монографії. Цікавим і корисним для широкого загалу не лише для фахівців — книгознавців, культурологів і політологів — бачиться узагальнення й аналіз різних соціологічних і статистичних даних, які прямо чи опосередковано свідчать про місце і роль книжки серед засобів масової комунікації, особливо порівняння сприймання друкованого тексту, тобто читання як активного процесу і телебачення як пасивного процесу, де споживаються готові образи і схеми (с. 43).

Аналіз кількості та якості читання базується на даних світових соціологічних і статистичних досліджень. Позаяк в Україні, на жаль, майже відсутні дослідження про розподіл занять у вільний час, автори роблять вдалу спробу використати показники Російської Федерації в порівнянні з даними Нідерландів (с. 48—49). Вони переконливо спростовують розповсюджену тезу, що читає тільки працююче заможне населення нашої країни.

Читацька поведінка визначається впливом комплексу факторів: матеріальних, освітніх, соціально-культурних, психологічних і територіальних. Однак, лише названо, але не розкрито сутність фактора "традиція": "Безсумнівно, на читацьку поведінку значно впливає і такий фактор, як традиція. Під впливом її формуються так звані стереотипи свідомості (серед них і читацькі), що мають велику силу через їх підсвідомий характер" (с. 58).

Чи не варто додати ще один фактор — ситуаційний? Для прикладу, у студентському середовищі побутує байка. Неділя. За вікном дощ і надовго, друзі й подружки роз'їхалися по домівках, грошей на пиво немає, Інтернет відключили, і ось тоді тобі відкривається краса і сила читаного тексту. Читання вічне!

Нині використовується показник "рівень читання". Це співвідношення кількості людей, які читають більше п'яти книжок на рік ("активні читачі"), до тих, котрі читають 1—5 книжок протягом року ("звичайні читачі"), і до тих, хто читає менше однієї книжки на рік (ті, хто мало читає), і всіх разом до кількості тих, які не читають взагалі. Правда, у виданні слушно відзначається: "Знання про суспільну зумовленість читання книжок — попри відносно численні аналізи — неповне. Методологія, запозичена з соціології дозволила глибше зрозуміти багато важливих процесів у читанні книжок, але пізнавальні можливості цього явища далекі до завершення" (с. 58).

Найцікавішим розділом монографії є третій, присвячений моделюванню процесу інтенсивності читання. З використанням математичного апарату подано описи індивідуального обсягу читання (кількість книжок (знаків), що може прочитати людина за одиницю часу), сукупного читання — попиту на книгу (загальна кількість бажаних читати протягом певного проміжку часу) (с. 61, 67—68).

Автори справедливо відзначають, що дослідження читацького середовища "поки що формально фіксує результат, вважаючи "важливим з точки зору прогнозування ситуації ... дослідження, що володіють методами попереднього визначення дії на інтенсивність читання множини вибраних кри-

теріїв" (с. 73). Зокрема, виділено такі: рівень освіти, професія (рід занять), місце проживання, соціокультурне середовище, стать, вік, вплив сім'ї, матеріальне становище, наявність придатної літератури, читацькі традиції, вільний час (с. 74).

Вони пропонують модель ієрархії та критеріїв, що уможливує виявлення ступеня послаблюючого чи посилюючого впливу певного критерію. Ієрархічну модель пріоритетності впливу критеріїв на процес інтенсивності читання можна вважати об'єктивним результатом застосування відомого методу ієрархій до вихідних даних, одержаних експертним способом. Для економіки, зокрема маркетингу управління соціокультурною сферою, ця модель може бути не лише використана, а й слугувати стартом для подальших досліджень, принциповою основою для оптимізації структури книговидавання щодо інтересів різних за соціальним станом груп читачів.

Позитивно, що автори констатують: "Насамкінець варто наголосити, що потяг людини до читання, як і його реалізацію, важко вмістити в рамки деякої моделі, хай навіть побудованої з урахуванням вимог системного аналізу і сучасних можливостей теорії моделювання. Формалізація цього феномену людської психіки подібно до захоплення музикою, живописом та іншими проявами індивідуальних уподобань у повному обсязі практично неможлива. На це треба дивитися набагато глибше, шукати витoki можливо на генному рівні, де спадкові нахили можуть передаватися з покоління в покоління" (с. 88).

За матеріалами ряду досліджень, які проводилися компанією ГФК "Юкрейн" у межах Українського книжкового проекту (2006—2008) за ініціативою Міжнародного фонду "Відродження" та підтримки програми Міністерства закордонних справ Нідерландів, подано "узагальнюючий портрет" типового українського читача.

Як пишуть автори, "отримані дані та результати соціологічних досліджень похитнули... кілька традиційних міфів. Перший — про трагічність ситуації з читанням у країні. Досить високий відсоток громадян читає та купує книжки. Інша частина населення сміливо зізнається, що книжками не цікавиться. Тому можна говорити про руйнування другого міфу — про читання книжок як соціально бажану поведінку. Третій міф — люди не читають, бо книжки дуже дорогі. Лише 10 % опитаних компанією ГФК "Юкрейн" відповіли, що хотіли купити книжку, але вона багато коштувала. Проблема в іншому — не у високій ціні, а в тому, що у людей немає коштів на задоволення елементарних потреб" (с. 145).

Отже, не все так погано в нашому домі. Чи означає подібний висновок, що національні (республіканські, регіональні) програми підтримки читання не мають особливого значення? Книга була, є і буде. Читали, читають і будуть читати. Вічний двигун! Але чи не очевидним є загрози зростання кількості нечитачів і тих, хто мало читає, для майбутньої різнопланової комунікації?

Рецензоване видання класифікується як наукове. За цільовим призначенням, характером інформації, наявністю науково-довідкового апарату й глосарію, теоретичного стилю викладу воно цілком відповідає цьому типу.

Однак читацька адреса набагато ширша. По-перше, видання може бути адресоване не лише науковцям, а й фахівцям: видавцям, книгарям, бібліотекарям, студентам спеціальностей "Менеджмент та маркетинг книжкової справи", оскільки наявні гармонійно поєднані складові теоретичного, популярного і прикладного стилів. І вже зовсім не налаштовує на академічне сприймання тексту оригінальна обкладинка.

Звісно, такий продукт розширить коло читачів, можливо спричинить дискусії. Читачам користь, а для авторів — спонукування до подальших досліджень.

Жанна Ковба,

*доцент кафедри видавничої справи,
поліграфії та книгорозповсюдження*

Видавничо-поліграфічного інституту НТУУ "КПІ"